

ZOFIA KOŁOSZKO-CHOMENTOWSKA
Politechnika Białostocka

DZIAŁANIA PRZEDSIĘBIORCZE MIESZKAŃCÓW WSI

1. Wprowadzenie

Proces rozwoju przedsiębiorczości rozpoczął się szczególnie intensywnie na początku lat dziewięćdziesiątych. Przemiany społeczno-ekonomiczne stały się impulsem do podejmowania działań na własny rachunek, co utożsamiane jest z przedsiębiorczością.

Przedsiębiorczość traktowana jest jako czwarty czynnik produkcji - oprócz ziemi, kapitału i pracy - wyzwalający inicjatywę i zasoby aktywności intelektualnej i zaangażowanie człowieka w pomnażanie dochodu, dobieranie innych czynników produkcji⁽¹⁾. Z doświadczeń krajów Europy Zachodniej wynika, że „przedsiębiorczość”, „przedsiębiorca” są nośnikami nowatorstwa, co w głównej mierze uwarunkuje przemiany.

Jednym z czynników, który przyczynił się do rozwoju przedsiębiorczości były zmiany w zatrudnieniu. Przejście do gospodarki rynkowej wiązało się nieuchronnie z wysokim bezrobociem. Szczególnie dotkliwie odczuli to mieszkańcy wsi, pracujący poza własnym gospodarstwem. Oni to w pierwszej kolejności byli zwalniani z zakładów pracy. Właśnie brak pracy był siłą napędową rozwoju przedsiębiorczości. Powszechnie wiadomo, że nic tak nie aktywizuje człowieka, jak utrata źródła zarobkowania, zagrożenie bytu biologicznego. Potwierdzają to również liczne badania.

Rozwój przedsiębiorczości ma bezpośredni związek z rozwojem gospodarczym regionów. Wśród uwarunkowań tego rozwoju wymienia się czynniki makro- i mikroekonomiczne. Uwarunkowania makroekonomiczne wiążą się z ogólną sytuacją społeczno-polityczną, systemem ekonomicznym i bankowym, rozwiązaniami formalnoprawnymi itp. Niektóre z tych czynników działają stymulującą na rozwój gospodarczy, ale niektóre niestety, hamująco. Generalnie jednak

(1) Słownik ekonomiczny dla przedsiębiorcy w warunkach rynku. Wyd. Znicz, Szczecin 1993.

rozwój gospodarczy nie może następować bez uwzględnienia uwarunkowań makroekonomicznych.

Istotny wpływ na rozwój gospodarczy na szczeblu podstawowym mają czynniki takie jak:⁽²⁾

- poziom społeczno-gospodarczy danego terenu, w tym zwłaszcza zagospodarowanie i główne funkcje terenu, zasoby kapitałowe;
- cechy demograficzne i społeczno-zawodowe ludności oraz jej postawy wobec przedsiębiorczości;
- sprawność instytucji i administracji oraz samorządów terytorialnych.

Rozwój przedsiębiorczości i wielofunkcyjny rozwój wsi związany jest z procesem przemian techniczno-organizacyjnych rolnictwa. Z jednej strony, postęp naukowo-techniczny wymusza zmniejszenie zatrudnienia w rolnictwie, z drugiej zaś – zwolnieni z rolnictwa powinni znaleźć zatrudnienie w działach pozarolniczych.

Wszelkie koncepcje rozwoju obszarów wiejskich opowiadają się za wspieraniem inicjatyw gospodarczych podejmowanych na własny rachunek, tworzących nowe miejsca pracy. W latach 1988–1996, działalność pozarolnicza, mierzona stałą aktywnością ekonomiczną mieszkańców wsi wyraźnie zmalała. Liczba ludności wiejskiej łączącej pracę w swoim gospodarstwie z pracą poza gospodarstwem uległa zmniejszeniu o 7,8%⁽³⁾. W 38 województwach, zmniejszył się procentowy udział osób łączących pracę w gospodarstwie z innym zajęciem zawodowym. W pozostałych aktywność zawodowa mieszkańców wzrosła.

Przedsiębiorczość jest specyficzną cechą ludzkiego działania. Takie cechy jak umiejętność analizy istniejącej sytuacji, umiejętność doskonalenia pomysłów, czy też gotowość do podejmowania ryzyka, charakteryzują zarówno przedsiębiorcę, jak i przedsiębiorczość. Szczególne znaczenie ma aktywność ludzi, wykorzystanie możliwości poprzez działanie.

Po kilku latach procesów przystosowawczych do warunków rynkowych, zauważalne są zmiany w życiu gospodarczym naszego kraju. Tempo tych przemian jest jednak bardzo zróżnicowane. W miastach i działach pozarolniczych procesy te przebiegają dość sprawnie, na obszarach wiejskich natomiast, mniej dynamicznie i z większymi trudnościami, przy czym występuje wyraźne zróżnicowanie między regionami. Według danych Powszechnego Spisu Rolnego z 1996 r. największy wzrost pozarolniczej aktywności ekonomicznej mieszkańców wsi odnotowano w regionach o najwyższej atrakcyjności inwestycyjnej lub bezpośrednio z nimi sąsiadującymi⁽⁴⁾. Są to regiony charakteryzujące się wysokim pozio-

(2) K.Duczowska-Małysz, M.Kłodzifski (red.): *Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich*. SGGW, Warszawa 1994.

(3) J.Heller: *Pozarolnicza aktywność ekonomiczna ludności wiejskiej w ujęciu przestrzennym*. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, 1998 nr 4, s. 32.

(4) Cyt. za: J.Heller: *Pozarolnicza aktywność....opr. cyt.*

mem rozwoju, a także obszary wiejskie o najlepszym rolnictwie w kraju. Relatywnie najmniejszą pozarolniczą aktywność zawodową mieszkańców wsi odnotowano w regionach rozdrobnionego rolnictwa i w województwach północno-wschodnich.

W pracy przedstawiono wyniki badań nt. lokalnych inicjatyw gospodarczych w kontekście wymogów rynku, przeprowadzonych w gminach regionu północno-wschodniego i środkowo-wschodniego.

2. Materiał i metodyka

Badania były prowadzone w gminie Tykocin (dawne woj. białostockie) i gminie Stanin (dawne woj. siedleckie). Podstawową metodą zbierania danych była ankieta, którą przeprowadzono w dwóch okresach badawczych: w 1995 i 1996 r. Analizowano wszelkie formy działalności gospodarczej, zwracając szczególną uwagę na przedsięwzięcia związane z agrobiznesem. Wykorzystano również informacje pochodzące z WUS w Białymstoku i Siedlcach oraz literaturę przedmiotu.

Prezentowane wyniki są częścią szerszych badań prowadzonych przez Katedrę Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa WSRP w Siedlcach, w których autor-ka brała udział.

3. Wyniki badań

Badane gminy reprezentują wyższy poziom rolnictwa od przeciętnych w województwie. Pomimo, iż są zaliczane do typowo rolniczych, to jednak występuje między nimi zróżnicowanie warunków przyrodniczych i ekonomicznych. Powierzchnia użytków rolnych w gminie Tykocin wynosiła 12895 ha, a średnia powierzchnia gospodarstwa – 10,3 ha. W gminie Stanin użytki rolne zajmują 11643 ha, a średnia powierzchnia gospodarstwa wynosiła 5,1 ha. Inne wskaźniki charakteryzujące obie gminy podano w tabeli 1. Szczególną uwagę zwrócono na stan zatrudnienia oraz występujące bezrobocie.

W gminie Tykocin w 1995 r. bezrobotni stanowili 16,6% zatrudnionych ogółem, z czego ponad połowę (51,9%) to mężczyźni. Większość bezrobotnych pozostawała bez prawa do zasiłku. W 1996 r. bezrobotni stanowili 15,4% ogółu zatrudnionych, ale w tymże roku większą grupę stanowiły bezrobotne kobiety – 51,2%. W dalszym ciągu ponad połowa bezrobotnych nie miała prawa do zasiłku. Wskaźnik zatrudnienia wynosił 45,2%.

W gm. Stanin na ogólną liczbę 5566 zatrudnionych, bezrobotni stanowili w 1995 r. 11,7%, z czego 59,3% to mężczyźni. Aż 59,5% bezrobotnych pozostawało bez prawa do zasiłku. W 1996 r. odsetek bezrobotnych był nieco mniejszy i wynosił 10,5%. W obu gminach grupę bezrobotnych stanowiły przede wszystkim ludzie z wykształceniem podstawowym lub niepełnym podstawowym i zasadniczym.

Tabela 1

Wybrane wskaźniki charakteryzujące badane gminy w latach 1995 – 1996

Wyszczególnienie	Tykocin		Stanin	
	1995	1996	1995	1996
Liczba mieszkańców ogółem	7060	7071	10400	10373
Liczba mieszkańców w miejscowości gminnej	2140	2045	830	825
Liczba gospodarstw indywidualnych (powyżej 1 ha)	1477	1608	2442	2414
Pracujący ogółem	2479	2472	5566	5221
w tym: w indyw. gosp. rolnych	2201	2214	5143	4852
Bezrobotni zarejestrowani ogółem	412	382	649	550
w tym: kobiety	198	199	264	231
mężczyźni	214	183	385	319
Bezrobotni bez prawa do zasiłku ogółem	237	220	386	322
w tym: kobiety	111	105	153	146
mężczyźni	126	115	233	176
Wskaźnik zatrudnienia *	45,5	45,2	73,1	70,0

* obliczono jako udział pracujących w liczbie ludności (w wieku 15 lat i więcej) ogółem.

Źródło: Wyniki badań Katedry Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa WSRP w Siedlcach.

Tabela 2

Struktura działalności gospodarczej w badanych gminach
w latach 1995 – 1996 (%)

Rodzaj działalności	Tykocin		Stanin	
	1995	1996	1995	1996
Handel	32,1	37,9	54,4	53,5
Produkcja	7,2	5,7	3,5	3,2
Usługi	60,7	56,4	42,1	43,3
Liczba podmiotów	112	140	114	127

Źródło: Obliczenia własne.

W tabeli 2 przedstawiono rodzaje działalności występujące w badanych gminach. Ze struktury przedsiębiorstw wynika, że najbardziej preferowanym rodzajem inicjatyw indywidualnych w gminie Tykocin była działalność usługowa. Stanowiła ona w roku 1995 – 60,7%, a w 1996 – 56,4% wszystkich przedsiębiorstw. W grupie tej znalazły się zarówno usługi materialne jak i niematerialne.

Wśród odnotowanych inicjatyw nierolniczych drugie miejsce zajmował handel. Udział handlu w strukturze podjętych inicjatyw gospodarczych wynosił 32,1% w 1995 r. i 37,9% w 1996 r. Dominował handel artykułami spożywczo-przemysłowymi (sklepy detaliczne oraz handel obwoźny). Środki do produkcji rolnej można było nabyć w dwóch punktach sprzedaży detalicznej. Zajmowały

się one sprzedają środków ochrony roślin, nasion, sadzonek, narzędzi i akcesoriów rolniczych. Sprzedaż opału i nawozów mineralnych prowadziły dwie hurtownie mieszczące się w dawnej bazie GS i SKR. Ze względu na sezonowość w sprzedaży tej grupy artykułów obok handlu materiałami opałowymi i nawozami zajmowano się również sprzedażą środków ochrony roślin i akcesoriami rolniczymi. Prowadzono również handel obwoźny nawozów mineralnych.

Handel innymi produktami, do których zaliczono artykuły gospodarstwa domowego, części samochodowe, odzież używaną, galanterię i pamiątki, artykuły drogerijne – stanowił 20% ogółu przedsięwzięć handlowych w badanym okresie.

W gminie Stanin działalność handlowa stanowiła 54,4% w 1995 r. i 53,5% w 1996 r. Dominował handel artykułami spożywczo-przemysłowymi zorganizowany w sieci sprzedaży detalicznej. Ponadto handlem detalicznym zajmowały się osoby sprzedające opał (5 punktów), pasze (1 punkt), środki ochrony roślin i nawozy mineralne (2 punkty), części do ciągników (1 punkt).

Ponieważ handel środkami do produkcji rolnej wymaga znacznego zaangażowania kapitału, a sprzedaż związana jest z sezonowością, na ogół zajmowano się handlem kilkoma artykułami równocześnie, tzn. obok handlu opałem prowadzono sprzedaż nawozów mineralnych czy środków ochrony roślin. Prowadzono również handel obwoźny materiałami budowlanymi i artykułami do produkcji rolnej.

W strukturze zarejestrowanych działalności w tej gminie na drugim miejscu znajdowała się działalność usługowa (42,1% - 1995 r., 43,3% - 1996 r.). W zdecydowanej większości były to usługi remontowo-budowlane i związane z agrobiznesem.

W obu gminach działalność produkcyjna cieszyła się najmniejszym zainteresowaniem lokalnej społeczności. Jej udział w strukturze wszystkich przedsięwzięć gospodarczych był najmniejszy i wynosił w badanym okresie w gminie Tykocin 6,4% a w gminie Stanin tylko 3,4%. Były to następujące działalności: produkcja materiałów budowlanych, pasz, płytek chodnikowych oraz artykuły chemii gospodarczej.

W badaniach zwrócono szczególną uwagę na działalności związane z agrobiznesem. W roku 1996 w gminie Tykocin stanowiły one 40,7%, a w gminie Stanin - 33,1% wszystkich działalności (tabela 3).

Zdecydowanie większa różnorodność działalności z zakresu agrobiznesu występowała w gminie Tykocin. Obok tradycyjnych działalności pojawiły się usługi melioracyjne i leśne świadczone przez prywatnych usługodawców. W obu gminach usługi agrotechniczne świadczone były przez rolników posiadających własny park maszynowy, jednak na ogół nie mają one odzwierciedlenia w rejestrze działalności. Wyjątek stanowią usługi kombajnowe. Świadczący tego rodzaju usługi nie zgłaszają faktu ich wykonywania do ewidencji działalności, traktują je raczej jako formę pomocy sąsiedzkiej.

Tabela 3

Działalności z zakresu agrobiznesu w badanych gminach w 1996r.

Rodzaj działalności	Liczba w gminach	
	Tykocin	Stanin
sklepy ze środkami do pr. rolnej	2	2
hurtownie ze środkami do pr. rolnej	2	–
handel obwoźny środków do pr. rolnej	1	–
usługi transportowe	11	13
naprawa maszyn i urządzeń rolniczych	2	1
skup płodów rolnych i żywca	13	10
usługi inseminacyjne i weterynaryjne	5	8
przemysł rolno-spożywczy		
- produkcja pasz	1	2
- przetwórstwo owoców i warzyw	1	–
- zakład masarski	1	2
- chłodnia	2	2
- młyn	2	2
usługi kombajnowe	2	2
usługi melioracyjne	3	-
usługi leśne	10	-
Razem	57	42

Źródło: Wyniki badań Katedry Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa WSRP w Siedlcach.

Jeśli chodzi o formę organizacyjną podmiotów gospodarczych, to w obu gminach były to przede wszystkim przedsiębiorstwa indywidualne prowadzone przez osoby fizyczne. Inną występującą formą była spółka cywilna, w gminie Tykocin było ich 10, a w gminie Stanin tylko 4. Brak było zupełnie spółek z udziałem kapitału zagranicznego.

W strukturze działalności pozarolniczej brak jest zupełnie usług agroturystycznych, co jest pewnym zaskoczeniem zwłaszcza w odniesieniu do gminy Tykocin, która ma niezaprzeczalne walory turystyczne. Możliwości rozwoju turystyki dostrzegają władze lokalne, jednak jak twierdzą, barierą są środki finansowe niezbędne na uruchomienie infrastruktury turystycznej, a także brak określonej wiedzy ekonomicznej i ekologicznej. Pewne nadzieje na wykorzystanie naturalnych walorów tej gminy w rozwoju turystyki i rekreacji, wiąże mieszkańców z powołanym niedawno Narwiańskim Stowarzyszeniem Krajoznawczym.

4. Podsumowanie

Analiza aktywności mieszkańców badanych gmin wskazuje na postępujący proces rozwoju obszarów wiejskich, aczkolwiek tempo tego procesu jest jeszcze niewielkie. Dominacja funkcji rolniczych determinuje kierunki rozwoju przedsiębiorczości i jej charakter. Największym zainteresowaniem cieszy się działalność handlowa i usługowa. Działalność produkcyjna zajmuje trzecie miejsce wśród wszystkich przedsięwzięć. Podmioty gospodarcze zlokalizowane są głównie w ośrodkach gminnych, które pełnią rolę lokalnych centrów życia społeczno-gospodarczego.

W obu gminach istnieją bardzo duże możliwości zagospodarowania naturalnych zasobów wytwórczych i czynnika ludzkiego. Efekty uzyskane w wyniku rozwoju przedsiębiorczości dotyczą nie tylko osób bezpośrednio zaangażowanych, ale również tych, którzy dzięki inicjatywom ludzi aktywnych mogą pracować i uzyskiwać dochody. Jedną z metod ożywienia życia gospodarczego na obszarach wiejskich jest uaktywnienie ludzi, pobudzenie do działania. Stąd też ważną rolę do spełnienia w tym zakresie mają samorządy lokalne i służby doradcze. Rozwój przedsiębiorczości jest również podstawowym kierunkiem działania w rozwiązywaniu problemu bezrobocia.